

К л а с и к а у к р а ї н с ь к о ї л і т е р а т у р и

Квітка-Основ'яненко
**САЛДАЦЬКИЙ
ПАТРЕТ**

“Відкрита книга”

2013

К в і т к а - О с н о в ' я н е н к о

Г р и г о р і й Ф е д о р о в и ч

(1778 – 1843)

САЛДАЦЬКИЙ ПАТРЕТ

(Латинська побрехенька, по-нашому розказана)

Був собі колись-то якийсь-то маляр... ось на умі мотається, як його звали, та не згадаю... Ну, дарма; маляр та й маляр. І що то був за скусний! Там морока його зна, як то гарно малював! Чи ви, братики, що читаєте або слухаєте сюю книжку, думаєте, що він так малював собі просто, абияк, що тільки розміша краску чи червону, чи бурякову, чи жовту, та так просто й маже чи стіл, чи скриню? Е, ні; тривайте лишень! Таки що вздрить, так з нього патрет і вчеше; хоч би тобі відро або свиня, таки живісінько воно й є; тільки посвистиш та й годі! А ще було як намалює що-небудь та підпише - бо й письменний був собі - що се не кавун, а слива, так таки точнісінько слива. Раз... (о сміху було! Хлопці аж кишки порвали від реготу) змалював він таки нашого отця Микити кобилу, та як же живо вчистив - так навдивовижу! Ну, намалювавши, та й каже нам: "Тепер, хлопці, дивіться, що за кумедія буде". А ми кажемо: "Ану-ну, що там буде?" А він каже: "А йдіть лишень за мною та й несіть патрет попової кобили". От ми, узявши, та й пішли, та по його наущенію і постановили біля панотцевого двора; підперли її гарненько; таки точнісінько, як кобила стоїть: і на одно око сліпа, і хвіст вирваний, і ребра їй повилазили, та ще й голову понурила, мов пасеться. От як постановили її, а самі, узявши, та й поприсідали попід плотом, у бур'янах, та й ждемо батюшку, а самі тулимося якомога, щоб не реготатися. Аж ось, зирк! іде наш отець Микита (та ще, мабуть, було і у головці), іде та собі під ніс всемирну мугиче; а далі і вздрів кобилу та й каже: "Що за ледащо мій Охрім!" (а його батрака та звали Охрімом). "Кобила, - каже, - зійш-

ла проти ночі з двора, а він і байдуже; коли б то мені її пі-
ймати!" А далі зняв з себе пояс, зав'язав петлю та й став до
неї підкрадатись, та знай цмока та приговорює: "Тпрусьо,
ряба, тпрусьо!", а далі, як підійшов близьенько, як закине їй
на шию пояс, як крикне "тпру!", як потягне до себе, а коби-
ла як впаде, а ми так і зареготались, та навітікача! А отець
Микита і zostавсь; стоїть як укопаний, і руки і ноги одубі-
ли, і ні з місця; а кобила перед ним лежить догори ногами,
і підпірки не вдержали, як потягнув її до себе, щоб не
втекла. Та вже опісля розказував, що й довго б стояв, та
попада побачила та й не знала, що з ним і робити: і відду-
вала, і водою бризкала, та на превелику силу з місця звела
і увела у хату; так, - каже, - цілісіньку ніч трясця його била,
а кобила усе в вічі лізла, аж поки шалхвеї напився.

Так ось такий-то був скусний маляр... те, те, те! тепер зга-
дав: його звали Кузьмою, а по батьощі Трохимович. Як те-
пер його бачу: у синій юпці, тяжинових широких штанях,
каламайковим поясом пузо підперезане, а зверх китаєва
черкеска; на шиї, поверх білого коміра, бумажний красний
платок пов'язаний; шкапові чоботи добрі, з підковами; во-
лосся чорне, під чуб підстрижене, а уси собі риженькі, та
густі, та довгі; не часто голивсь, так борода усеґда як щіт-
ка. Горілки не вживав так, щоб через край, а як з приятеля-
ми у кунпанії, так не проливав; добре було на криласі співа
і гласи знав: часто об нього спотикавсь і пан Ахвтанасій, от
таки наш дяк; тільки вже ту прокляту кабаку так вживав,
що не то що! Хліба святого не їстиме, а без тії погані і диха-
ти не може. Був собі пузатий добре, а родом - коли чували -
з Борисівки, Курської губернії; а у тій слободі щонайлуччі
богомази, іконописці й усякії малярі; так і він-то відтіля
родом був, а в нас у селі зеленів нову дзвіницю. І таки ні-

где правди діти: що вже ніхто краще не намалює, ні розмалює, як богомаз з Борисівки; вже не жалко і грошей! Як же москаль озьметься за сєє діло, ну! - тільки почухайся, та й відійди. Торгується і потребує багацько: дай йому і кошту, і грошей скільки забажа, а як удереть! гай, гай! Йому кажеш - блакитна, а він товче: "Синя-ста". Йому кажеш - не годиться, а він чухається та каже: "Нічаво-ста; для хахлов і такий бог брядє". Тьфу! на їх голову!

Так про сього-то Кузьму Трохимовича прочув якийсь-то пан, що дуже кохавсь ув огородах; так, бач, біда: горобці щоліто повикльовують усе, що він ні понасіва. Так він-то позвав Кузьму Трохимовича та й поєднав його, щоб списав йому салдата, та щоб такий, як живий був, щоб і горобці боялися. "А буде яка хвальш, прикину, - каже, - тобі". От і сторжились за десять рублів грошей і восьмуху горілки. Отже ж то і змалював він салдата, та ще як? Що, я ж кажу, що й живий не буде такий бридкий, як то був намальований: пикатий, мордатий, та ще з здоровенними усами, що не тільки горобцеві, та й чоловікові страшний. Мундер на ньому лепський, гудзиками позащипований, що аж сяє. А оружжю? - так погибель його зна, як то живо списав! Оттак, бачиться, і стрельне, що й приступитись страшно! А як задивишся на нього, так, бачиться, вже і ворухиться, і усом морга, і очима поводить, і руками дьорга, і ногами дрига, таки так і думаєш: "От побіжить... от битиметь!" Так-то скусно був намальований!

Ну, змалювавши, Кузьма Трохимович і дума: "Може, не вгоджу панові; тогді пропали і гроші, і робота? Повезу куди на ярмарок та й поставлю на базарі і буду слухати, що будуть люди казати? Коли будуть його жахатись і лякатись, тогді певно: бери, Кузьмо, гроші; коли ж огудять, то ще пі-

дправлятиму, аж поки до кінця доведу".

Зібравсь наш Кузьма Трохимович та й повіз свого салдата - коли хто зна - аж у Липці. От у саму глуху північ, як ще усі, і ярмаркові біля возів, і хазяйство по хатах, спали, і по шинкам народ порозходився, і світло погасили, він і поставив той патрет на самій ярмарці і попідпирав ще лучче, чим попівську кобилу, щоб ні вітер не звалив і щоб який п'яний, як поточиться, або свиня, звичайно ходячи по базару, як прийде чухатись до нього, то щоб не звалили. А сам за тим патретом нап'яв яточку та й сів, щоб прислухатись, що буде народ казати про його салдата; та тут же наклав на палітру красок, що "коли, - каже, - що не так, то я й підмалюю". Упоравшись зо всім, присів, понурих голову та й задрімав собі трохи, поки ще до діла.

Аж ось стало і на світ заньмаються. Іще не попритухали усі зірочки, а вже наш Кузьма Трохимович і скочив; понюхав кабаки, прочхавсь, протер очі полою, бо вже тут пак ніколи було по воду йти, щоб вмитись; підперезавсь знову і пояс притягнув лепсько, насунув шапку по самий ніс, та й рукавички достав, - бо се, знаєте, було об перших п'ятінках, так вже зорі холодні були, - і сів у своїй ятці, щоб прислухатись.

Перш усього блиснуло світло у кабаці... Гай, гай! Вже і в Липцях завелися кабаки, неначе - нехай бог милує - у Расії. Відкіля ж то се узялось? Общество нас так прикрутило, щоб, бач, відкупщик за нас, хто не здужа, зносив гроші у подушне; так узявсь не з справжніх відкупщиків, а - таки нічого гріха таїти - знайшовсь із наших, хрещених людей, що уступив у їх віру та, як той Юда, узявсь держати і Липці, і другії слободи на московський лад; і вже в них не шинок зоветься, а кабак, і там вже уся московська натура, і там усе москаль наголо, як у Туреччині турки; та усе народ

проворний: ні доїсть, ні доспить, усе об тім тільки й дума, щоб заробить копійку. Така вже їх московська поведенція! А як тільки нашого братчика, хоч би і у кабаці, обдурюють, так ну, ну, ну! Отсе, коли прийшов з посудиною, щоб купити до хазяйства на скільки треба горілки, та хоч трохи заслухайся або задивись, то й не долле повної міри, та мерщій і всипа у твою посудину, і вже хоч спор, хоч лайся, а він тебе випровадить геть. Коли ж тут хочеш випити, то буцімто й добрий: за гривню зачерпне із діжки таки повнісіньку; тут станеш уся розгладжувати та втираєшся, та поцмокаєш хорошенько і збираєшся, як то гарненько натошача вип'єш, та тільки що руку підняв, і ще до рота не доніс, як, урагова його мати зна, де те москальча у гаспида озьметься, таки неначе як той, що... дух свят при нашій хаті!.. Підбіжить, підтовкне - плюсь! - більша половина чарки назад у діжку! Лихо та й годі! П'єш мерщій, бо розливальщик ще стане і чарку віднімати. Випив... так що ж бо? Як там кажуть: по бороді потекло, а у рот не попало; а вже й не кажи, що по животу пішло: нічого було гаразд і проковтнуть. Оттака-то їх московська віра, щоб зо всякого зідрати; так куди їм і спати довго? Та таки тут спить, а тут дума: як би то і де б то пожитись.

Так от, як засвітили у кабаці, то й вислали надвір підтовкачку, чи не вздрить кого на вулиці, щоб заманити у кабак. Вибігло чорта і озирається... Подивітесь на нього: на що то воно похоже? Що б то йому голову гарненько під чубчик підстригти, як і в людей? а то патлатий-патлатий! Спереду аж у вічі йому волосся лізе, уха закриває, по потилиці шльопається; аж, сердєка, усе знай головою потряхує, щоб тії патли не мотались. І сорочка на ньому - не як у людей; замість білої, як закон повеліва, вона в нього або чер-

вона, або синя, та без коміра, а з гапликом, та на плечі і за-
щібне; так що хто зроду уперше москаля побаче, то й не
вгада, що то воно і є.

От такий-то став біля кабацьких дверей, поглядав, по-
глядав - і вздрів, що стоїть салдат на калавурі з оружжом,
та й став гукати на нього: "Служба! - каже, - пайди-ка сюди!
Стань тутечки-здесь, щоб подчас буде драка, так не дай
нас ув абеду; а порція ад нас буде". Стоїть салдат, не вору-
шиться! Москальча крикнуло удруге, кричить і утретє - са-
лдат ні з місця! Далі москальча злякалося, щоб він не роз-
сердивсь та не дав би йому щипки, покинув його та мер-
щій у кабак, та й зачинивсь. Кузьма Трохимович чує сєє
все, усміхнувсь, моргнув усом та й подумав собі: "Побачи-
мо, що то дальш буде; ще невелика штука москаля одури-
ть!"

Затим виткнулось і сонечко. Тут стали рушати й наші, що
з борошном понаїжджали то з Деркачів, то з Вільшаної, та
були аж із Коломака. Що то, батечку, із яких-то місць на
той ярмарок не понавозили усякого хліба! Таки видимо-
невидимо їх тут стояло! Коли сказать, що підвід двадцять
їх тут було, то, ей же богу моєму! більш: хмара хмарою. Тут
і жито, і овес, і ячмінь, і пшениця, і гречка, і усе, усе було.
Знаєте, прийшло урем'я подушне зносить, так усякому
гроші треба. Наш братчик не бабак; він жде пори. Слава то-
бі господи! він, нехай бог боронить, не москаль, щоб йому,
покинувши жінку, діточок і худобоньку, ти за цією бідною
копійчиною шляться по усім усюдам і швандяти аж на
край світу та кровавим потом її заробляти. Та чого тут і ве-
редувать? Коли вродив бог хлібця та дав його зібрати, то й
дожидай, поки прийде нужда, що як десяцькі у волость по-
тягнуть за подушне і за общественне, а тут жінка забажа

льону, щоб на сорочки прясти, та нового очіпка, та дочкам плахт або свит, та й усяка напасть постигне, що притьмом треба грошей; тогді вже нігде дітись; вези хоч верстов за двадцять, та чи стала ціна, чи не стала, а ти первого торгу не кидайся; за що продав, аби б довго не стояти, та й уривай додому, та й розщитуй собі, щоб і сюди, і туди стало. А як удоволив усіх, от тогді вже справний козак! Лежи собі на печі, у просі, поки до нової нужди: тогді ж будемо й думати, де що узяти.

Так оттакі-то там були. І їх вже і сон не брав. Сонечко зі-йшло, вони й посхоплювались, щоб, знаєте, купця не втять. Ото гарненько повстававши, помолились до церков богу та й послали одного з табору по воду, бо вже пора була і каші варити. Потяг Охрім з двома баклагами до криниці, аж геть під гору, та йде вулицею... Луп очима! стоїть салдат. Охрім був собі парень звичайненький, зняв шапку, поклонивсь та й каже: "Добридень, господа служивий!" А салдат мовчить... От Охрім і пішов своєю дорогою, а Кузьма Трохимович і всміхнувся, та й подумав: "Одурих і своїх! що то дальш буде?" Ну! Набравши Охрім води та вертаючись до табору, дума: "Отже ж тут є постой! А що, як спитаю, чи не треба їм бува коням овса або якого борошна?" Та як порівнявсь проти салдацького патрета, та й каже: "Господа москаль! А скажіть, будьте ласкаві, вашому командерству: коли треба вівса або якого борошна, то нехай прийдуть ось до табору та спитають Охріма Супоню; а в мене овесець важненький, дешево віддам, і міра людська; вісім з верхом і тричі по боку вдарити. Пожалуста ж, не забудьте, а мого-рич наш буде. А на почин, нате лишень, понюхаймо кабаки". Сее кажучи, достав з халяви ріжок, постукав об каблук і витрусив на долоню; сам понюхав, покректав, підніс сал-

дату та ще й приговорює: "Кабака гарна, терла жінка Ганна! стара мати вчила її мняти; дочки розтирали, у ріжки насипали. Ось подозвольте лишень!" Салдат нічирк! і усом не моргне. Неборак Охрім узяв собі на розум: "Цур йому! - каже собі на думці, - щоб ще по пиці не дав, бо він на те салдат..." Піднявши баклаги та мерщій до табору, не оглядаючись... А Кузьма Трохимович, сеє чувши, та "ких, ких, ких, ких!", та аж за боки брався, регочучи.

Поки ж сеє діялось, піднялися на місто йти бублейниці, палянишниці і ті, що кухликами пшоно, а ложками олію продають. За ними підтюпцем поспішали з пиріжками, з печеним м'ясом, з вареними хляками, горохвяниками й усякими ласощами, чого тільки душа забажа на снідання. А танок вела Явдоха Колупайчиха, молодиця гарна, не узяв її кат: чорнява мордата, трошки кирпиченька, та й рум'яна, як рожа, та таки й одягнена: очіпок, хоч він собі і зовсім витертий, самі нитки, а був колись парчевий; кожух білих смушків під тяжиною і бабаком обложений, тільки що скрізь на ньому дірки, і попід руками, і на боках, так що видна була і уся одежа, і таки не проста, а міщанська, бо вона узята була у Липці аж із самісінького Харкова, і не просто-го, а міщанського роду; шушон набойчатий, спідниця каламайкова; тільки що не можна було угадати, якого вона є цвіту, бо дуже було замазано олією; вона-бо пекла і бублики, і сластьони, а около сього діла не можна чисто ходити; зараз випачкаєшся, як той чорт, що до відьми через трубу лазить.

От молодиці і кричать Явдосі: "Ану, паньматко! вибирай місце на щасливу продажу. Ти в нас голова: де ти сядеш, то й ми біля тебе". Явдоха й узяла з чужої коробки паляницю, стала на схід сонця, тричі перехрестилась та й покотила

паляницю навпаки сонця. Котилась тая паляниця, котилась та й не зопинилась нігде, а прямисінько плюснула біля салдацького патрета. "Ох, мені лихо! - сказала Явдоха, піднявши тую паляницю, та мерщій пхнула її між свій товар, - як таки біля москаля сідати? Він нам такого лиха наробить, що не то що! Ув одної щипне, у другої хватне... та тут таке буде, що й коробок не позбираємо..." - "Вибирай же друге місце, - гукнули молодиці, - може, й не з так щасливе буде, та усе-таки краще, чим дати москалю орудувати над нашим крамом":

Перевела Явдоха свій цех через дорогу; поворожила вп'ять другою, теж чужою булкою і між свої положила; а де паляниця впала, так сама з своїм товаром сіла, а молодиць розсадила, де якій як по черзі припало, а чергу зробила сама ж таки Явдоха: які були побагатілі, так до себе ближче, а бідну на товар, так на самий хвіст, у куток, де й школяр, що з малими грішми купує самий дешевий товар, її не знайде; та за чергу кожен базар і лупить з них, що зможе. О! та баба ж козир була! Одно вже те, що харківська родом, а цокотуха та й цокотуха! Узялася над усіма перекупками отаманювати і від десятицьких, від голови та й від самого писаря оборонять; тільки щоб усі перекупки її слухали і що скаже, щоб сповняли, і чого потребує, щоб поставляли. Та нехай би і не послухав її хто? Так зараз і нашлеть: або свиня бублики похвата, або собака олію вип'є, або п'яний поточиться та коробку переверне, а вже даром не пройде.

Тільки що молодиці любенько посідали і кожна з своїм крамом розташувалась, аж... тю! Москаля нечистий і вродив з стовпцями біля них. Як же напустяться на нього перекупки! "Зачим тут став? Піди собі геть; стань де інше, не мішай православний товар продавати, а сам іди хоч до

чортів, опріч хліба святого". От як затуркали, затуркали - бо звісно, як наші молодиці, скільки їх не буде, та як заговорять разом усі ув один голос, так нічого і не второпаєш: мов на потоках вода шумить, аж у вухах лящить! - а москаль і байдуже, а знай собі кричить: "Гречишники гарячії!" Що тут на світі робити? От бачать молодиці, що непереливки, пристали до Явдохи: "Роби, що знаєш, роби, а москаля збудь!"

Нічого Явдосі робити, узяла - та усе-таки не з своєї коробки - три в'язки бубликів і пішла до патрета, та й... далєбі що правда! поклонилаь йому, мов живому, та й просить: "Ваше благородіє, господа салдатство! будьте ласкаві, зведіть з нашого місця оттого навіженого, католицького, бурсурменського москаля, що став біля бублейниць з стовпцями". Сєє кажучи, бачить, що салдат і не дивиться на неї, та й стала йому совати бублики в руку, та й приговорює: "Кете, озміть, ваше благородіє! Пожалуйте, дома здасться". Салдат - ні пари з уст. Як же роздивиться наша Явдоха, що се мана, що се не справжній салдат, а тільки його парсуна, - засоромилась, почервоніла як рак, та швидше, не оглядаючись, - від нього та бублики - у свою коробку, і сіла. Що вже не питали її молодиці, що їй там було від москаля? так мовчить та й мовчить і каже:

"Адже збула москаля? чого ж вам більш..." Бо москаль, справді, ще як побачив, що Явдоха пішла жалітись на нього, злякавсь та й щез з стовпцями своїми. А Кузьма Трохимович, дивившись на сєє, посміявсь собі нищечком та й каже: "Оттак наші, знай! Вже до нас, мов до живого, з поклонами ходять, неначе до засідателя!"

А тим часом позісходилося народу вже чимало! Таки куди оком не глянеш, то усе люди, усе люди, як сарана у полі.

І чого то туди не понаносили або не понавозили! Таки такий ярмарок, що неначе у Харкові об пречистій: усякого товару, якого тільки подумаєш, усе є. Чи груш? Та і на возах груші, і в мішках груші, і купами груші: прийди, торгуй скільки тобі треба, та з якої хоч купи і скільки хоч куштуй, ніхто тобі не поборонить. А там Москва з лаптями та з ликами; були в них і миски, ложки і тарілки розмальовані; були й решета, і ночовки, діжі, лопати, сівці, черевики, чоботи з підковами й німецькі, тільки гвіздочками попідбивані. Тут суздальці з богами та з книжками завалящими, а побіля їх сластьонниця з грубкою: тільки спитай, на скільки тобі треба сластьоних, так живо підніме пелену та й зніме стару онучу, що нею горщик з тістом накритий, щоб, знаєте, тісто на холоді не простивало, і затим під пеленою у себе держить; от пальці послине, щоб тісто не приставало, то й вщипне тіста, та на сковороду у в олію - аж шкварчить! - та зараз і пряжить, і подає, а вже на олію не скупиться, бо так з пальців і тече, тільки знай обсмоктує. Тут же біля неї продавалася терта кабака і тютюн у папушах; а там - залізний товар: підкови, гвіздочки, сокири, підіски, ухналі й усе, чого треба. А тут вже - лавки з красним товаром для панів; струковатий перець на нитках, родзинки, хвиגי, цибуля, усякії сливи, горіхи, мило, медянички, свічки, тараня, ще по весні з Дону навезена, і суха, і солона; кав'яр, оселедці, яловичина, ніжки, шпильки, голки, гаплики і для нашого брата свинина. Дьоготь і в шерітвасах, і в мазницях; продавались і самі квачі; а побіля їх стояли бублики, буханці, горохвяники, гречаники; носили у ночовочках печеню, шматками покраяну: на скільки тобі треба, на стільки й бери. А там купами капуста, буряки, морква огородня - а хатньої наші жінки не продають, держать про нужду на на-

шу голову - цур їй! Тут же був хрін, ріпа, картохлі, що вже швидко хліб святий з світу божого зженуть. А тут з Водолаги горшки, кахлі, миски, покритишки, глечики, кухлики... та я ж кажу: нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і якби грошей до сина, то накупив би усього та й їв би цілісінький год! А що ще обіддя, коліс! війя, двійла, люшні! Були й свити простого уразівського і мильного сукна; були кожухи, усякі пояси, шапки, і козацькі, і каплоухі. Був і дівчачий товар: стрічки, скиндячки, серги, баєві юпки, плахти, шиті рукава і хустки; жіноцькі очіпки, серпанки, запаски, кораблики, рушники, і шиті, і з мережками, щітки, гребні, днища, веретена, сіль товчена, глина жовта, запанки голов'яні; персні, черевики... аж утомишся, розказуючи. Чого-то там не було!

А промеж такої пропасті товару що то народу було! Крий мати божа! Ще трохи чи не більш, ніж на воскресеніє у вутрені, як Христа, дочитуються, або на Іордані; так що й протовпитись не можна. Той купує, той торгує, той божиться, той прицінюється, той спорить, той товариство склика; той на жінку гука, ті лаються, ті йдуть могоричі запивати; жіноцтво щебече, усі разом розказують і ні одна не слуха, старці співають Лазаря, кобили ржуть, колеса скриплять; той возом іде та кричить: "По глину, по глину!", а назустріч йому викрикує: "По горшки, по горшки!" Діти, погубивши матерів, пищать; там скавучить собака, там придушили порося: вижчить на весь базар, а свиня, хрюкаючи, пробирається промеж народом; там перекупки хватають за поли парубків та школярів: "Ходи сюди, дядюшка! - кричать, - візьми в мене, паниченьку! От бублики гаряченькі, з мачком... От паляниця легесенька, тільки що з печі... "Та-та-та-та, та й не розбереш, що вони там і кричать, бо усюди

гомонять, стукотять, кричать... точнісінько, як у млині, як на всі меле і товче! А там, чути, скрипка гра з цимбалами. Матвій Шпонь та продав сіль, розщитавсь і грошики вчистив, та й найняв троїсту і водиться з нею по ярмарці. Вже й шапки катма, десь кинув її на когось та й відбіг. Іде й співає, а де калюжа, тут і вдарить тропака. Забризкався, захлюстався... Еге! та не мішай йому! Він гуля! Ув одній руці пляшка, а у другій чарка; - кого не зостріє: "Пий, сучий си-не, дядюшка любезний! пий! Матвій Шпонь гуля! пий у його голову, щоб ти подавивсь! Будь здоров на многії літа!" Вип'є і поштує його; коли той не схоче, так додолу горілку виллє, а його лає-лає та й стане другого поштувати; отсе ж ще не зовсім допив з пляшки, зараз пляшку об землю і гук: "Шинкарю! подавай Шпоню знова. Музика, грай!" - та й пішов дальш. Іде і побачив дігтярів. Шубовсть у шерітвас з чоботами зовсім і кричить: "Дігтярю, не журись! Шпонь відвіча грошами". Та й викине йому з кишені повнісіньку жменю грошей, а сам знову кричить: "Не абедно? Не мішай же! Музика, грай!" Та й стане хлюпатися у дьогтеві, як мала дитина у калюжі. Що то, як чоловік у щасті та у радості! Чого-то він не видума? Нічого не жалує і ні об чім не жалкує!

А там, чути, ведмідь реве і танцює, а циган викрикує: "Ану, Гаврилку, як старії баби п'яні валяються?.." Циганка ворожить та приговорює: "І щасливий, уродливий; чорнява молодиця за тобою вбивається; положи ж п'ятачка на рученьку - усю правду скажу..." Циганчата танцюють халандри та кричать не своїм голосом, мов з них чорт лика дере. Старий циган туди ж з своє шкапою. Знай божиться і жінкою, і дітьми та проклина свою душу, і батька, і матір, а усе затим, щоб стару, сліпу, сапату й, з вибитою ногою ко-

билу продати замість молодії, здорової. Та як обступлять нашого брата циганське навожденіє, так не знаєш, що й робить. Як напустять мару, так і сам бачиш, що шкапа трьох денежок не стоїть, та тільки дивишся та лупаєш очима і не знаєш, куди від них дітись. Той божиться, другий суне тобі у руку обороть з шкапою, третій тягне з твоєї кишені хустку, де гаманець з грошами зав'язаний, а сей вже й здачі дає, та усі гуртом волочуть тебе під ятку могоричі запивати. Так що, я ж кажу, поки схаменешся, дивись: хотів своє ледащо продати, а прокляті цигани усунули тобі у руку таку патику, що й скіпками гидко узяти; та за таку ціну віддали, що можна б, бува, і вола купити; та же ж за мої гроші і горілку купували, і пили: а далі, замість дяки, у вічі насміялись: "Шкапа твоя, - кажуть, - трохи, чоловіче, недобача; так купи їй окуляри та й почепи на вічі, як паничі у городіносять, то ще потягне..."

Оттаке-то там було, що й розказати усього не можна. І усякий народ, хто там не був, що йде біля того салдацького патрета, усяк шапку зніме та й скаже або: "Добридень", або "Здрастуйте, господи служба!" А служба нічирк: стоїть собі гарненько, і пальцем не кивне, і очима не поведе, і усом не моргне. Таки ніхто, ніхто не вгадав, що то намальований. А Кузьма Трохимович, сидячи у своїй ятці, бачив сеє все та й дума: "Добре наше діло: побачимо, що дальш буде".

Аж ось де узявся салдат, та вже справжній салдат і живісінський, от як ми з вами. Ходить він по базару, визири, визири... і вже один рушничок у молодички з купи і вчистив і у кишеню запакував; стягйув у чугуївської перекупки бумажну хустку, таку, що гривень шість стоїть, відрізав з воза і вінок цибулі і зараз за півціни й продав, та усе так хитро

та мудро зробив, що ні жоден хазяїн і незчувсь. Далі прийшов, де груші продають, бачить, що при возах самі хлопці, та й ті роти пороззявляли і дивляться на ведмедів. Він таки й положив руку на мішок - ніхто не баче; потягнув його до себе - ніхто не баче; положив гарненько на плече - ніхто не баче... та, не озираючись, і чкурнув, куди йому треба! Аж ось кинулось хазяйство, бачать, що москаль безспрося узяв повнісінький мішок груш та й преть його, мов своє, разом гукнули на нього та й побігли за ним у догоню. Не хитрий же й москаль! Чим би навтікача, а він іде собі любенько, мішок з грушами несе та й мугиче собі під ніс пісеньку. А тут його за мішок - сіп! - "Нащо ти груші узяв? сякий, такий си-ну!" - питаються його ув один голос. Стоїть, сердека, очі вивалив, мов баран, далі озирнувся та й каже: "Нешта то ваші груші-ста?" - "Адже ж не чії, як наші". А він як крикне на них: "Ах ви, хахли безмозглії..." (а зараз лаятись! що б то перше розпитати та тогді б вже лаявсь, скільки хотів). "А зачим ви, - каже, - мені тагда не сказали, как я з воза мішок узяв?" - та до них з пенею: "Ви, - каже, - зіваєте по старанам, а я вот ніс-ніс, да вота как умарился, да амуницю патьор. Вот, виш, мундер запачкал! Давай сюда деньги на вичистку". Наше хазяйство щоб то і сюди і туди, так де ж! ні приступу, та ще й лає. А далі ухватив за комір і тягне і кричить: "Давайте на вичистку та за праходку: я казьонний мундер патьор і сапоги таптал, давай та і толькаі" Наші ні відхрестяться, ні відмоляться: "Цур тобі, - кажуть, - батечку! зділай милость, господа служба, озьми собі і груші з мішком, тільки цур тобі! відчепись і пусти!" Так де! Так реп'яхом і узявсь і каже: "Мине чужово не нада; не хачу ваших груш, а подай майо!.." Що тут на світі робити? Іще таки подумали сяк-так, щоб вивернутись: хотіли іти до волосного

правленія, так москаль не тії співа: "Вон моя команда! - та й показує на салдацький патрет, - пайдьом ік ньому". Наші бачать, що непереливки, страшно! Кинули йому п'ятиалтинного - так ні: ве́ди до ятки, постав за проходку кварту водки. Нічого робити, поставили, аби б відчепивсь та не вів до салдата, що з оружжем стоїть. Як же опісля розслухали та роздивились і вгадали, що то салдат мальований, так аж об поли вдарили руками та - фіть, фіть! - посвистали та й пішли до возів. А Кузьма Трохимович у своїй ятці сміявсь-сміявсь, що аж качається, а далі каже: "Ох!" - та й сів, зложивши руки, приглядатись, що ще буде за кумедія.

Уже було геть-геть. Ось і дівчата зібралися іти на ярмарок, бо усе піджидали, щоб порідшало народу на місці; а то, як у тісноті, так думали, що їх не так і розглядають. Ось і тягнеться низка їх, та усе на підбор: одна від другої чорнявіша, одна від другої краща. Порозряджувані так, що господи! Серед дня сонечко пригріло, так воно й тепленько: от вони і повихоплювались без свиток, в самих баєвих червоних юпках, що так, як мак цвіте. Скиндячки на головах усе по-харківськи положені, коси у дрібушки позаплітувані і жовтими гвоздиками та барвінком позаквітчувані; у сорочок і рукава, і ляхівки повишивані та повимережувані; на шиях намиста у кожної разків по десять, коли ще не більш: аж голову гне! Золоті дукати та срібні крести так і сяють; плахти картацькі, запаски і шовкові і колісчасті,¹ пояси каламайкові; та усі як одна у червоних черевичках і у білих та у синіх панчішках. А за ділом же вони й вийшли? А як же? Витрішків купувати, та щоб чи не пожартують парубки з ними. Вже звісна дівчача натура, хоч у панстві, хоч у мужицтві.

От ходять по ярмарку, дещо собі вигадують і регочуться; як одна - зирк! та й каже нищечком: "Дівчатка! дивітесь: у нас постой, солдати!" - "Врешеш! Де ти їх уздріла?" - питаються і розглядаються усюди. "Та онде, онде, біля дігтярної лавки стоїть з оружжом калавурний..." - "Так і є", - гукнули усі та й почали щебетати та сміятися, з місця на місце переходять, та одна одну пха, то буцім спотикаються; а самі знай озираються та, як тії пави, вихиляються, щоб салдат до них озирнувся та зачепив би котру. От тут би їм і лахва, тут би вони й стали його розпитувати, чи тут проходом, чи постоем? От тут і сказали б йому, щоб з товариством приходили до них на вечорниці, бо вже вони дуже давко бачили що путнє, а свої парубки остили і обридли.

От і визвалася з них Домаха та й каже: "А тривайте лишень, я піду побіля нього, та вже ж не я буду, щоб він мене не заняв; ось дивітесь лишень. Та глядіть, коли треба буде, то відкликайтесь до мене". От і пішла, буцімто й не вона. То сюди, то туди озирнеться, то пісеньки під ніс собі мугиче, то хусточкою помахує, то нахилиться підв'язку підв'язувати... от вже і до салдата доходить та неначе з ким-небудь і розмовля: "Де то тут шпалери та шумиха продається?.. Коли б мені хто показав?.." Та й заспіва собі нишком. О! що то вже за дівка!.. Вона не знала, як під кого підвернути-сь? Вона не вміла, як кому пришви пришити? Ну, ну! І проворна, і жартовлива була, та таки і світу видала: аж два го-ди у Харкові по мойкам заробляла, такії вже не вчити: усе знала.

Як побачили подруги, що вона вже близенько біля салдата, а він її ще й не зачіпа, мабуть, не бачить, та й гукнули до неї разом: "А куди ти, Домахо, пішла?" А вона біля салдата стоїть і хусточкою махає та голосно і кричить: "Ось куплю

шумихи на квітки, коли який чорт не перепине ". А наш салдат стоїть, ні зачіпляє; ні перепиняє і нічим її не займає! "Що за недобра мати, - думає Домаха, - таки біля самісінького його йшла, а він мене і не займає. Хіба не сміє, чи що? Та вже ж вернусь ще..." От і вернулася і таки біля самісіньких його ніг іде.. і впустила хустку, буцім загубила, думаючи, що салдат гукне на неї, щоб вернулась і підняла хустку: от вона тут з ним і заговорила б, і пожартувала, а там би і пішли лади... Не з чорта ж хитра й Домаха! Так що ж бо? Хустка лежить, а салдат і волосом не двига. Стала наша Домаха та оглядається і каже голосно: "Ох мені лихо! забула хустку... Коли б хто підняв та віддав, то я вже знаю, як би йому подякувала!"

Озирається, сердешна, і погляда іспідліб'я, та ба! Стоїть салдат і на хустку не дивиться. Нігде Домасі діватись, треба вертатись... От би то і підбіга, і вижида, і каже, і говорить: "От біда! лежить моя хусточка біля самісінького салдата... Як тут узяти? Я боюсь, щоб він мене не вхопив або щоб з оружжа не застрелив..." Підійшла, - і нахиляється і бере б то й не бере... а усе вижида салдата... Так що ж бо: не на таківського наскочила! Далі нахилилась і простягла руку, неначе не ївши, а сама усе дивиться на нього... а далі як придивилась... як зарегочеться на усю вулицю... А дівчата і відозвалися до неї: "А що він тобі там говорить? Домахо, Домахо! Кажи-бо, що він говорить?" - "Але, говорить..." - кричить Домаха, та скільки зря відтіль, та за сміхом і слова не вимовить.

"Що... що таке?.. Що він тобі сказав?.." - обступивши, дівчата Домаху ув один голос випитують. "Еге! що казав? - каже Домаха, - то не живий салдат, а то його парсуна!" - "Йо!" - гукнули дівчата і підбігли розглядати: аж справді нама-

льований! Реготались, реготались; вигадували дещо та й пішли геть по ярмарку. А сеє чувши і багато дехто підходили вже не боячись: розглядаються, роздивляться та й скажуть; "Так і є, що намальований!" - та й підуть собі.

Посміявшись з сього добре, Кузьма Трохимович далі подумав, що вже пора знімати свого салдата та укладатись на віз і чухрати додому... Аж ось почув крик, галас, тупотню, регіт, пісні, сопілку... та мерщій і присів у ятці.

То наступало парубоцтво: шевчики, кравчики, ковалі, свитники, гончарі і зо всякого ремесла бурлацтво, наньмити від хазяйства, батькові сини - зібралися на ярмарок погулять. Іще зранку, хто попродав свій товар, а хто, покупивши чого кому треба і попивши могоричі, тепер, попідголювавшись любенько, понадівали хто нову свиту, хто китаєву юпку, хто ще батьківський, хоч і старий, та жупан, попідперізувавшись шпетненько хто каламаймовим, а хто й суконним поясами, у тяжинових штанях, понадівали на підголені голови шапки козацькі з решетилівських смушків, то з червоними, то з зеленими, то з синіми вершками; у юхтових чоботах з підборами, а хто й у шкапових, та так повимазуваних, що дьоготь так з них і тече, а підкови трохи не на п'ядь. От, позакручувавши уси, ідуть лавою, з боку на бік перевалюються, руками розмахують, люльки тягнуть, та що є голосу, аж кривляться та жмуряться, співаючи московські пісні: "При далінусці стояла"; і де йдуть, то так від них люди й розступаються, бо вже не попадайсь їм на дорозі ніхто: чи перекупки з коробками, чи москаль з квасом, чи сліпці з поводитарем, чи баба стара, чи дівка молода їм назустріч, - нікому нема розбору, не вважають нікого, так усякого прямо лавою і пруть, і мнуть, і з ніг валяють; а самі й байдуже; неначе й не бачать нічого, буцімто й

не вони.

Отсе-то вони, заздівши дівчат, потягнули за ними, щоб так стіною на них і наперти; а як вони розбіжаться, так тут і ловити, і пожартувать, і поженихатись... Звісно, молодецьке, парубоцьке діло! А щоб їх хто міг зупинити? Ну-ну, кусала така! Вони усею громадою не раз і самому писарю давали такої пинхви, що насилу прочухавсь, а десяцькі так так від них і ховаються по бур'янам та за плотами. Так тут вже нічого!.. Усяк їм поважа: "Нехай, - каже, - хлопці нагуляються: більш коли лиха не нароблять".

От ідуть, і як накинули воком на дівчат, і пішли побіля мальованого салдата, а їх ватажок, Терешко-швець, зняв перед ним шапку та й каже: "Здрастуйте, господа служба!.." Тут як зарегочеться народ, і перекупки, і купці, і ті, що при возах, та як крикнуть на нього: "Тю-тю, дурний! Та то не живий, то намальований. Хіба тобі повилазило? Отто, оглашений, не розбере!.."

Напик же пан Терешко раків, як і сам розгледів, що справді салдат намальований і що увесь базар з нього глузує! "Тепер, - дума сердєка, - не буде мені просвітку; будуть мені сміятись і через сєє не знать, що будуть прикладати. Йо не йо! Що тут мені на світі робити!" Стоїть, зажурившись, та й дума. А далі схаменувся, зареготавсь та й каже: "Буцім я й не бачив, що се не живий, а що се тільки патрет. А поклонивсь йому затим, щоб подратувать з маляра!.. Чи так же то малюють! О! бодай його мара малювала! Се й сліпий розгледить, що се патрет, а не живий чоловік... Хіба тут були такі дурні, що приймали його за живого? Не знаю... Тьфу! чортзна-що й надряпано. Дивітесь, люди добрі, хіба так ш'ється чобіт? Я швець на все село; так я вже знаю, що халява ось як бува (та й став пальцем по патрету надряпу-

вати), от і в підборах брехня; та й підйом не так... та таки і усе не так. Цур йому! пайдьом, хлопці, дальш; намалював же якийсь-то дурень!.." От і пішли своєю дорогою, і Терешко дуже радий був, що спокутував із себе біду.

Та й закрутив же носом наш Кузьма Трохимович, неначе тертого хріну понюхав! З біса-бо йому досадао стало, що увесь ярмарок, і що то на місці народу було, таки, мабуть, душ з п'ятдесят, коли іще не більш, та усі ж то до єдиного, усі не пізнали, що салдат намальований, а думали, що живий; а тут, чорт його зна, відкіля узявся швець та закепкував його роботу нінащо. "Се вже, - каже собі, - курам буде на сміх. Я таки, правда, об чоботах недуже й доглядавсь; може, воно що-небудь і не так. Я тільки й старавсь, щоб йому твар, і щоб він увесь, і мундер і оружжю щоб так було неначе живе, а об чоботах і байдуже; бо не думав, щоб хто вже туди став пильно доглядатись, де й нужди мало і куди не усяк і дивиться. Нехай же так буде, як швець каже: перемалюю, щоб і його уконтентувати і щоб ніякого хвальшу не було у моїй роботі".

Виліз із своєї ятки, достав палітру з красками і пензель, підмалював, як там швець надряпав, та й уп'ять поліз та й каже: "Нехай підожду, поки краска підсохне, а там і вбиратимуся додому. Тепер швець не скаже, що не так чобіт намальований".

Аж гульк! Терешко з парубками, не догнавши дівчат, вернулись навперейми і йдуть вп'ять побіля салдацького патрета. От один парубок розгледів його та й каже: "Дивись, Терешку! маляр тебе послухав; бач, перемалював чобіт, як ти сказав". - "Еге! іще б то й не послухав? - сказав Терешко, підсунувши шапку на саме тім'я і узявшись у боки. - Я же

силу знаю і зараз побачу, що не до шмиги!"² А як йому й досі досадно було на маляра і на патрет, що через них йому люди сміялися, от і думав ще таки занехаять, щоб маляра збити з пантелику і щоб народ думав, що він велику силу у малярстві зна; посвиставши й каже:

"От і сього не втерплю, скажу, бо вже бачу, що не так. Чоботи тепер як чоботи, як я навчив; так мундер не туди дивиться. Треба, щоб рукава ось так..."

"А зась не знаєш? - обізвався Кузьма Трохимович з своєї ятки, - швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!"

Як же зарегочеться увесь базар, слухаючи сюю кумедію і що Кузьма Трохимович так відрізав Терешка-шевця! Як підняли Терешка на сміх! Реготались з нього, реготались, та так же то, далебі, що не то що, що аж за річкою чути було. А Терешко зостався мов облизаний, та як потягне, не оглядаючись, та аж забіг не знать куди. Кузьма ж Трохимович, тихенько собі посміявшись та зібравшись з патретом і з усім своїм крамом, поїхав до свого пана та по уговору грошики й горілочку з нього зчистив та й прав.

Ярмарок розійшовсь. Тільки вже Терешкові ввірвалася нитка верховодити хоч на вулиці, або на вечорницях, або і у шинку. Тільки що забалянтрасить, а тут йому хто-небудь і відріже: "Швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!" - то так язик й прикусить і вже нічирк.

От і вся.